

Emil Zilliacus

Översättning som kamp

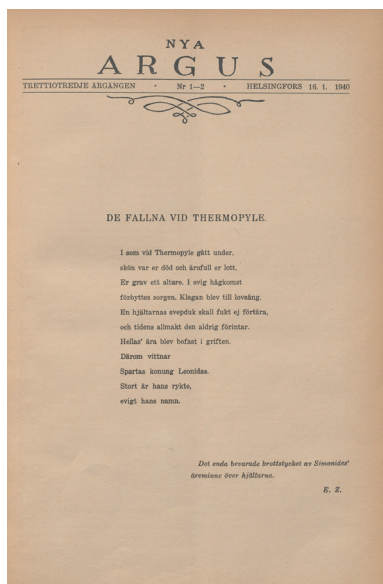
Vintern 1939–40 befinner sig Finland i en av landets allvarligaste kriser någonsin. Sovjetunionen har den 30 november stigit in med trupper, och det vi nu kallar Vinterkriget är ett faktum. Det kan tyckas som ett udda tillfälle för den finlandssvenska kulturtidskriften *Nya Argus* att viga hela förstasidan av januarinumret åt ett nära två och ett halvt tusen år gammalt diktfragment. Men raderna handlar om Thermopyle, där spartanska krigare under ledning av kung Leonidas gav sitt liv för att försvara Grekland mot den persiska invasionen. Nu skall Simonides hyllning till de stupade ge mening åt den egna förlusten: ”skön var er död och ärofull er lott” (nr 1–2/1940).

Fragmentet hör till de många översättningar av tidskriftens medgrundare Emil Zilliacus (1878–1961) som än i dag trycks om. Av det femtiotal volymer med poesi, essäistik och översättningar som Zilliacus utkom med under 1900-talets första hälft utgör tolkningarna av grekisk lyrik och dramatik det mest synbara arvet. De hör till de texter som kan ge känslan av att alltid ha funnits. Men för upphovsmannen var de allt annat än tidlösa. Som i fallet med Simonidesdikten tillkom de som ett omedelbart svar på en historisk situation, där världspolitiken korsade det personliga ödet.

Förstasidan till *Nya Argus* nr 1-2/1940.
Bild: Kungliga bibliotekets reproservice.

AMBIVALENT ANTIDEMOKRAT

Zilliacus var ekonomiskt oberoende, och därmed friare i sitt förhållande till akademien, vilket var en god förutsättning för ett populärvetenskapligt författarskap. Kanske kan bakgrunden i den finlandssvenska borgerligheten också förklara en av hans främsta styrkor som översättare – hans säkra hantering av den så kallade höga stilen. När Björn Collinder efter kriget återgav Sofokles i översättning fick körpartierna en ansträngt fornnordisk ton. Nutida översättningar av tragedier och körlyrik undviker helst det högstämnda. Men Zilliacus lyckas vara på en gång smidig och majestätisk.

Klasstillhörigheten färgade naturligtvis också ideologin. Efter det finska inbördeskriget 1918, liksom det ryska hotets omvandling till ett sovjetiskt, hade den konservativa eliten blivit mer militant. På 1920-talet tillbringar Zilliacus några månader i Mussolinis Italien och rapporterar begejstrat till *Nya Argus*. I en artikel om "Fascismens fränsida" (nr 12/1924) uttrycker han viss ambivalens inför fascismens våld, men ser det som en befogad reaktion: "Friheten är varken en madonna eller en kokott', torde vara en av de sentenser som Mussolini älskar att prägla. Säkert är i varje fall att han själv i sitt umgänge med henne ihågkommit Nietzsches råd att inte lämna piskan hemma. Och uppriktigt sagt, har damen i fråga inte också i någon mån varit förtjänt av denna hårdhänta behandling, efter alla de utsvävningar hon den senaste tiden tillåtit sig." Vilka dessa utsvävningar skulle vara lämnas åt läsaren att avgöra.

EN STRÄNG PATER FAMILIAS

Idealet med ett samhälle där var och en vet sin plats präglade Zilliacus självvisensättning som husfader på gården Hapenensaari i Viborgska viken. Närheten till ryska gränsen gjorde honom särskilt mottaglig för myten om en ständig konflikt mellan öst och väst. En översättning av Aiskylos *Perserna* signerar han "i det Karelen, på vars mark och i vars vapen raksvärdet och krumsvärdet i sekler korsats, den 23 augusti 1934". I en anspråkslös bok om lantegendomen, *Hapenensaari* från 1986, har sonen Henrik Zilliacus, själv bysantinist, påtalat det begränsade i faderns idévärld: "För honom var arvet från antiken alltigenom västerländskt. Den

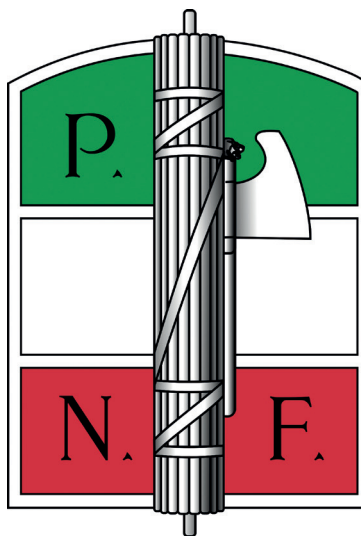
Det spöknippe, *fascis*, som bars av romerska livvakter, liktorer, gav namn åt fascismen och förekom i partiets emblem. Bild:Wikimedia Commons.

karelska gränsmarken var en försvarslinje, inte en kulturernas mötesplats" (s. 68).

I essäsamlingen *Lans och lyra* från 1933 dagdrömmer Emil Zilliacus om ett möte med en annan hemmansägare, den romerske skalden Horatius. Zilliacus "lyssnar hänryckt till de bronsgjutna och marmormejslade strofer i vilka han besjunger döden för fosterlandet och förhärliigar den obetingade pliktuppfyllelsens sublima skönhet" (s. 214). Några skämtsamma antydningar om skillnaden mellan de spartanska idealen och Horatius egen livsföring snarast förstärker den identifikation man anar bakom porträttet. Samtalet avslutas med en utblick över samtiden, där "ett nytt romarrikets Caesar [tågar] uppför den heliga kullens marmorramp, omgiven av stålhjälmars och stramt knutna liktorsknippen, och nya romerska örnungar pröva redan sina vingars bärkraft" (s. 223).

HOTET FRÅN PENNINGEN

Lika mycket samtid finner man i en betraktelse över Aristofanes gamla komedi *Riddar-*

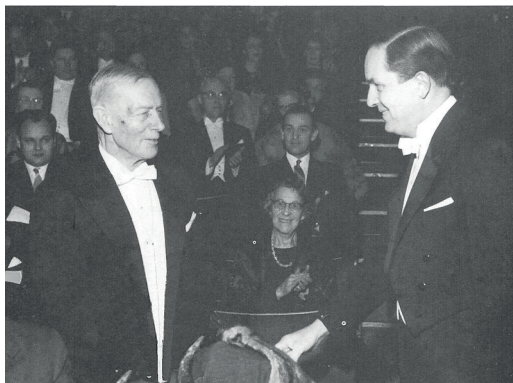

na i samma bok. Zilliacus ger en färgstark bild av motsättningarna i Athen vid tiden för det krigsstatsstaten förde med Sparta, det peloponnesiska kriget. Mot "det konservativa fredspartiet" står "det radikala partiet, de äventyrslystna och imperialistiska demokraterna [...]"; för det mesta proletariat från Athen och dess hamnstad, under ledning av maktlystna och våldsamma demagoger, uppkomlingar som saknade de forna överklasspolitikernas personliga auktoritet och nedärvda traditioner och ansvarskänsla" (s. 61). Genom dramat om hur korvhandlaren Agorakritos når makten i tävlan med garvaren Kleon tar Aristofanes aristokraternas parti. Zilliacus menar dock att pjäsens läxa också angår hans egna läsare: "I garvarens och korvhandlarens personer gisslar Aristofanes själva demagogtypen, ledaren som i stället för att behärska folket tvärtom uppammar dess farligaste instinkter [...]. Man träffar knappast det rätta, om man påstår att släktet är i utdöende. Känner man inte igen typen?" (s. 75).

Det är i dag omöjligt att säga om Zilliacus hade någon särskild person i åtanke. Sannolikt såg han parallellen mellan det imperialistiska, demokratiska Athen och Storbritannien. Men här och var färgas hans ordval också av antisemitisk jargong. I Aristofanes-essän talas om hur "krämaren" lockas att "schackra", och slutligen vinner medelst "äcklig servilitet, lismande omsorger och inställsamt smicker" (s. 64–70).

DET NYA SPARTA

Samma år som Zilliacus i *Lans och byra* varnar för demokratins tillkortakommanden tar Adolf Hitler makten i den tyska riksdagen. Redan tidigare hade nationalsocialisterna börjat lansera Tyskland som det nya Sparta,

Professor Emil Zilliacus (till vänster) mottar medaljen "Forskning och vitterhet" i Finland, av Svenska litteratursällskapets Olav Ahlbäck. Bild:Wikimedia Commons.

en tanke som efterhand även anammades av dess kritiker. När Zilliacus 1937 ger ut rese-skildringen *Tempe och Thermopyle* syns inga spår av denna koppling. Inte heller märker man av den grekiska nationalismen, som burit fram Ioannis Metaxas till makten genom en militärkupp föregående år. Till synes obekymrad om dagspolitiken tar sig författaren ett fridfullt bad i svavelvattnet från de varma källor som skänkt Thermopyle dess namn. Han kan dock inte avstå från en svepande appell utifrån spartanernas öde: "För eftervärlden – och sannolikt redan för samtiden – betydde [spartanernas förlust] moraliskt, föredömligt, lika mycket om icke mera än en serie av militära framgångar. Det var den konträra motsatsen till en Pyrrhosseger: nederlaget som blev till en triumf, en apoteos" (s. 44).

Det är just detta sätt att förstå slaget som förklarar den kraft Simonides minnesord över Leonidas kunde ha för en bildad finländare i början av 1940. I en egen dikt från detta år, publicerad i *Finlands festspel. Ett knippe tidsdikter*, varnar Zilliacus för vad Sovjetunionens militära överlägsenhet kan

leda till: ”Ett stort Thermopyle blir då vårt land, / och vågen väller vidare mot väster. / När höjer sig en stark och stridbar hand, / som med oss Västervärldens gräns befäster?” (s. 46 f.). Den 9 mars tillämpar en finsk trupp den brända jordens taktik och tänder eld på det åt ryssen prisgivna Hapenensaari. Redan samma månad diktar Zilliacus att inget offer är för stort för det ”det heliga målet” att bevara Finland, och att han själv ”ville ha fört med egen hand / en brinnande fackla till bålet” (*Nya Argus*, nr 9–10, 1940). Så omvandlar han retoriskt sin personliga olycka till ett spartanskt offer.

FRÅN LEONIDAS TILL SOLON

Som bekant infriades aldrig profetian om vågen västerut. I fråga om den starka hand som skulle hindra en sådan utveckling kommer vi in på ett känsligt ämne. Finland kom att strida på Tysklands sida i det så kallade Fortsättningskriget 1941–1944. När andra världskriget avgjorts gjorde de konservativa sitt bästa för att avhända sig ansvar för detta samarbete. Man hade, såsom drivved, varit tvungen att följa med den alltför starka strömmen.

Ett halvår efter krigsslutet gratulerar Zilliacus Norges ”fria folk” till att ha klarat sig genom den tyska ockupationen, ett ”nesligt tvång”, (tryckt i *Xenion*, 1953 s. 11). Men han blir alltmer försiktig i sina jämförelser mellan då och nu. I *Eros och Eris* från 1948 ingår en essä om den mindre kände komediförfattaren Eupolis fragment *Demoi*, där gamla politiker återkallas från dödsriket. Zilliacus finner pjäsen särskilt intressant, ”kort efter det förbittrade ’peloponnesiska’ krig som härjat vår världsdel” (s. 80). Typiskt nog klargör han inte vem som haft vilken roll i jämförelsen, men föreställer sig att många länder nu kunde ha användning för den atenske

politikern Solons ”fördomsfria och vidsynta, över alla partipolitiska intressen och intriger upphöjda statsmannakloket” (s. 80). Om Solon som föregångare till den nyligen gisslade demokratin sägs ingenting.

När Emil Zilliacus ikläder sig denna mantel av opartiskhet är efterföljande generationer redan i full färd med att ifrågasätta såväl fantasierna om Sparta och Thermopyle, som den chauvinistiska drömmen om civilisationen som en västerländsk nedärvd essens. Författare som E. N. Tigerstedt och Sture Linnér – eller inom skönlitteraturen Karin Boye, Eyvind Johnson och Gunnar Ekelöf – kunde alla ha glädje av Zilliacus arbete med att levandegöra antiken. Men genom egna erfarenheter såg de också hur de myter som belyst hans väg kunde vara både egennyttiga och vilseledande.

LÄSTIPS

Johan Wrede ger en översikt över Zilliacus författarskap i *Finlands svenska litteraturhistoria*, C. Zilliacus (red.), Stockholm 2000, del 2, ss. 76–78. Många intressanta nedslag i *Nya Argus* historia görs i *Ögonen upp! Nya Argus första sekel*, T. Söderling (red.), Helsingfors 2011. Antikvetenskapens förhållande till fascism och nazism behandlas i Johannes Siapkias *Från Olympia till Leonidas*, Lund 2018, rik på referenser till den internationella forskningen.

Thomas Sjösvärd är doktor i litteraturvetenskap och lektor vid Mälardalens universitet. Han ägnar sig främst åt modern antikreception, senast i boken En himmel av sten. Willy Kyrklund och det grekiska, Lund 2021.